

Plekken van hoop en verandering

Samenwerkings-
verbanden die
lokaal verschil maken

Redactie

Gerben Helleman

Stan Majoor

Vincent Smit

Guido Walraven

© 2019 De auteurs

Redactie:

Gerben Helleman, Stan Majoor, Vincent Smit en Guido Walraven

Interviews, hoofd- en eindredactie:

Gerben Helleman

Ontwerp:

Textcetera, Den Haag

Omslagfoto:

Francois Lenoir / Reuters / ANP foto

Uitgeverij:

Academische Uitgeverij Eburon, Utrecht

ISBN 978-94-6301-251-5

Deze publicatie is een samenwerking van tien lectoraten van acht verschillende hogescholen die samenwerken in het Platform Stad en Wijk. Deze onderzoeksgroepen van hogescholen verschaffen inzicht in en dragen oplossingen aan voor maatschappelijke vraagstukken in stad en wijk. Met name gericht op participatie en veerkracht.
www.platformstadenwijk.nl

Deze publicatie kwam mede tot stand dankzij een financiële bijdrage van Nationaal Regieorgaan Praktijkgericht Onderzoek SIA en het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

De uitgever en auteurs hebben ernaar gestreefd de rechten van de illustraties volgens wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zeker rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich tot de uitgever wenden: info@eburon.nl

INHOUD

Voorwoord	5
------------------	----------

Deel I Vooraf

1 Inleiding	9
Gerben Helleman	
2 Verschuivende rollen en verhoudingen tussen partijen	17
Gerben Helleman	
INTERVIEW Willem Trommel (VU)	29
3 De wijk als plek van verandering	31
Stan Majoor en Vincent Smit	
INTERVIEW Willem Stam (LPB, gemeente Den Helder)	39

Deel II De praktijk

4 Van buurtinitiatief tot proeftuin voor vernieuwing?	43
Zorgvrijstaat Rotterdam West Alexander Hogendoorn, Michael Milo en Guido Walraven	
5 Ouder worden is een kunst	51
De Kunst van Delen, Utrecht Aart van der Maas, Anke Hamers en Nico de Vos	
6 Vragen en geven	59
De Geweldige Wijk, Meppel Joop ten Dam, Carin Cuijpers, Anne Esther Marcus-Varwijk en Ingrid Bakker	
7 Balanceren tussen lokale idealen en gevestigde kaders	67
De Ketel, Den Haag Robert Duiveman en Jaswina Bihari-Elahi	
8 St(r)aat van de gemeenschap	75
Jan Evertsenstraat, Amsterdam Joachim Meerkerk en Stan Majoor	

9	Digitale buurtpreventie groeit uit de kinderschoenen	83
	Digitale buurtpreventie, Noord-Brabant/Den Haag Steven van der Minne, Ben Kokkeler en Hans Arnold	
10	In vruchtbare grond	91
	De Blauwe Wijkeconomie, Arnhem Erik Jansen en Patrick Hoogenbosch	
11	Leren van elkaar	99
	De Wijkacademies Opvoeden, Utrecht Marije Kesselring en Saskia Wijsbroek	
12	Samen sturen vanuit verbinding	107
	De Evenaar, Amsterdam Mike de Kreek, Aafke Brinkhuijsen, Helen Bolderman en Maria Dienaar	
13	Gebiedsontwikkeling anders organiseren	115
	De Voedseltuin, Rotterdam Kees Stam en Gert-Joost Peek	

Deel III Reflectie

14	Vrij spel voor de burger?	125
	David ter Avest en Gerben Helleman	
	INTERVIEW Thijs van Mierlo (LSA)	135
15	Doen professionals er nog toe?	137
	Vincent Smit	
	INTERVIEW Boudewijn Steur (ministerie van BZK)	145
16	De wijk als lab voor onderwijs en onderzoek	147
	Stan Majoor en Philip Marcel Karré	
	INTERVIEW Jornt van Zuylen (VNG)	157
17	Toekomstperspectieven voor plekken van hoop en verandering	159
	Guido Walraven en Nico de Vos	
18	Literatuur	175
	Lijst van auteurs	181
	Lijst van fotografen	185

VOORWOORD

In de stad komen vele maatschappelijke thema's samen: mensen willen zich ontplooiën, er zijn kansen voor innovatie en ondernemerschap, er zijn kwesties van armoede, gezondheid, segregatie, veiligheid en werkloosheid. In elke stad zijn tientallen stakeholders van overheidsorganisaties, maatschappelijke instellingen, marktpartijen en (zelforganisaties van) burgers met deze vraagstukken bezig. Zij denken en werken op stads- en wijkniveau mee aan creatieve oplossingen voor deze taaie en complexe vraagstukken.

De breedte, diversiteit en gelaagdheid van deze problematiek evolueert voortdurend. Dit zie je ook terug in de diversiteit aan lectoraten – onderzoeksgroepen op hogescholen – die zich met deze opgaven bezighouden. Om meer samenhang te creëren en de krachten te bundelen is in 2017 het Platform Stad en Wijk opgericht. Een samenwerkingsverband van lectoraten dat door middel van praktijkgericht onderzoek inzicht verschaft in en oplossingen aandraagt voor maatschappelijke vraagstukken. Met name op het gebied van participatie en veerkracht. Het Platform bestaat – op het moment van schrijven – uit twaalf lectoraten van negen verschillende hogescholen. Zij geloven in de kracht van kennisuitwisseling, met elkaar en met professionals in beleid, praktijk en hoger onderwijs. Tevens kijken zij over hun eigen (stads)grenzen heen om zo tot meer multidisciplinair en stedenvergelijkend onderzoek te komen.

Dit boek is een van de resultaten van deze denk- en werkwijze. Vanuit verschillende hogescholen, steden en vakgebieden is onderzocht hoe nieuwe samenwerkingsverbanden op lokaal niveau kansen of urgente kwesties oppakken. Het laat zien hoe zij de bestaande regels, organisaties en systemen proberen te transformeren om zo beter te kunnen aansluiten bij de hedendaagse uitdagingen. Daarmee geven zij invulling aan het creëren van meer veerkrachtige samenlevingen, een van

de thema's van de strategische onderzoeksagenda van de Vereniging Hogescholen en van de Nationale Wetenschapsagenda. Deze agenda's stellen terecht dat we nieuwe vormen van professionaliteit, participatie en cocreatie nodig hebben om de complexe opgaven de baas te worden. Dat vergt flexibiliteit en creativiteit bij burgers, maatschappelijke instellingen, marktpartijen en overheden. Om zo de belofte van de stad als plek voor ontplooiing te kunnen (blijven) waarmaken. Dit boek laat aan de hand van diverse voorbeelden zien dat er in veel steden en wijken sprake is van doorzettingsvermogen, moed, samenwerking en vastberadenheid om tot die veerkrachtige samenlevingen te komen. Het zijn de plekken van hoop en verandering.

Veel leesplezier!

Gerben Helleman

Stan Majoor

Vincent Smit

Guido Walraven

Deel I

Vooraf

INLEIDING

Steden en wijken staan ook de komende jaren voor belangrijke opgaven. Dat is niets nieuws. Wel de manier waarop deze vraagstukken worden opgepakt. Niet door één of twee partijen van bovenaf, maar door van onderop de krachten te bundelen in nieuwe samenwerkingsverbanden om zo op lokaal niveau het verschil te maken. Plekken van hoop en verandering.

Gerben Helleman

Het is het jaar 1991. De St. Paul's kerk in Oost Londen sluit haar deuren vanwege veiligheidsredenen. Door langdurig achterstallig onderhoud is het niet meer verantwoord om de zondagse dienst in de laat-19e-eeuwse kerk te laten plaatsvinden. Het dak brokkelt langzaam af, regenwater druppelt op meerdere plekken naar beneden, elektriciteit voor verwarming ontbreekt en in de voegen van het gebouw groeit op steeds meer plekken onkruid. Geld voor onderhoud en renovatie is er bijna niet doordat de geloofsgemeenschap in de loop der jaren flink is gekrompen. Ook het overkoepelende Anglicaanse kerkgenootschap heeft weinig middelen omdat veel kerken met dezelfde problemen kampen. Meerdere kerkgebouwen, ook in deze wijk, worden daarom gesloopt en de grond wordt verkocht aan ontwikkelaars die er luxe appartementen neerzetten. Kerkgangers en vrijwilligers zijn bang dat ook hier de commercie het wint van het publieke belang en daarom werken zij samen met de priester aan het uitwerken van een plan waarin de kerk grootschalig wordt gerenoveerd en heropend voor de gehele buurtgemeenschap. Een huis voor gebed, maar ook voor creatieve, educatieve en gezonde activiteiten (in de eerste drie hoofdstukken van dit boek ziet u verschillende foto's van dit nieuwe wijkcentrum).

St. Paul's Cafe
10am - 3pm Mon - Fri
Free Wi-Fi

Traffic enforcement

St Paul's Church
Cafe
Open House London

Open House London
www.openhouselondon.org.uk

Die wens voor een multifunctioneel gebouw met diverse activiteiten komt niet uit de lucht vallen. De kerk wordt omringd door sociale woningbouw. Veel bewoners hebben behoefte aan hulpverlening op het gebied van armoede, onderwijs, opvoeding en zorg. Ondanks deze vraagstukken zijn – mede dankzij het bewind van Thatcher en haar Conservatieve Partij – een groot aantal buurthuizen gesloten en zijn welzijnsorganisaties gekrompen, terwijl de behoefte daaraan niet minder is geworden. Jonge moeders en gepensioneerden, die gelieerd zijn aan de kerk, blijven daarom ondanks het sluiten van het godshuis regelmatig rommelmarkten organiseren. Minderbedeelden kunnen zo goedkoop aan spullen komen en voor de kerk wordt zo in de loop der jaren 30.000 pond opgehaald. De kerk blijft daardoor – letterlijk en figuurlijk – leven. Ondertussen wordt het plan voor een multifunctioneel gebouw verder uitgewerkt en wordt met vijftien fondsen, goede doelen en liefdadigheidsinstellingen gepraat. Na jaren van onderhandelen nemen deze partijen gezamenlijk de verbouwingskosten van 3,3 miljoen pond voor hun rekening. Het architectenbureau Matthew Lloyd krijgt de opdracht om het gebouw te renoveren zodat het van dienst kan zijn voor zowel de parochie als de buurt. Het middenschip, oorspronkelijk bedoeld voor zeshonderd kerkgangers, wordt heringericht voor bijeenkomsten van honderdvijftig mensen. Daarboven bouwt men een stalen frame met vier verdiepingen, in de vorm van een Ark. Een gebouw in een gebouw, die ruimte biedt aan nieuwe flexibele ruimtes die verhuurd worden aan diverse instellingen, waaronder IntoUniversity, een stichting die jongeren uit kansarme milieus ondersteunt om een universitaire plek of een andere gekozen aspiratie te bereiken. Boven op de Ark wordt een fitnesszaal met kleedkamers en sauna geplaatst, die verhuurd zal gaan worden aan Ability Bow, een kleine liefdadigheidsinstelling die ernaar streeft mensen naar het fitnesscentrum te brengen die nog nooit een sportschool hebben gebruikt of die normaal niet aan lichaamsbeweging doen. In 2004, de St. Paul's kerk heeft dan meer dan tien jaar leeggestaan, is de wederopstanding van het gebouw als ontmoetingsplek een feit. De deuren gaan weer open.

Een van de drijvende krachten achter dit succes is Philippa Boardman, een van de eerste vrouwelijke priesters van de Angelsaksische kerk. Toen ik acht jaar geleden het gebouw in Londen bezocht, vertelde ze hoe ze voorafgaand, tijdens en na de renovatie druk naar samenwerkingspartners heeft gezocht die dezelfde maatschappelijke doelen nastreven. Samen met het verhuren van de gemeenschappelijke ruimtes zijn deze maatschappelijke organisaties nu de belangrijkste inkomstenbron waardoor men – mede dankzij de inzet van vele vrijwilligers – financieel net kan rondkomen. Door het verbinden van verschillende partijen en het hergebruik van de kerk is een uniek

multifunctioneel gebouw ontstaan waar de hele week buurtbewoners druk in de weer zijn. Waar doordeweeks Zumba-lessen worden gegeven in het middenschip staan op zondag de stoelen en banken voor de kerkdienst, die nu ook weer druk wordt bezocht. Daarmee is voor haar de cirkel rond. Of zoals ze zelf zegt in een video (Hunter Gatherer, 2013): *"It's turned this building from a place of dereliction [verwaarlozing] into a place of new life, a place of creativity and a place of hope."*

Verschuivende rollen en verhoudingen

Dit boek gaat over dit soort plekken van hoop en verandering. Over samenwerkingsverbanden die lokaal verschil willen maken. Plekken in Nederland waar burgers, ondernemers, maatschappelijke instellingen en/of de overheid gezamenlijk belangrijke vraagstukken oplossen. Waar partijen en personen aan de slag gaan omdat zij een kans zien of een urgente kwestie willen oppakken. Er wordt daarbij steeds meer afstand gedaan van het model waarbij één dominante actor – zoals voorheen de filantropie, de kerk, de overheid of de markt – het voor het zeggen heeft (*government*, verticale sturing). Steeds vaker werkt een netwerk van diverse partijen aan creatieve oplossingen voor vraagstukken op individueel, buurt- of wijkniveau (*governance*, horizontale sturing). Samenwerkingsverbanden waarbij ten opzichte van het verleden nieuwe partijen aan tafel schuiven en/of partijen een andere taak hebben. Die verschuivende rollen en (machts)verhoudingen tussen partijen is de rode draad in dit boek.

We kijken waar en hoe dit soort – veelal multidisciplinaire – samenwerkingsverbanden ontstaan, welke partijen betrokken zijn en hoe ze georganiseerd zijn. Tegelijkertijd vragen we ons af wat de reikwijdte is en grenzen zijn van deze samenwerkingsverbanden. Wat valt er bijvoorbeeld te zeggen over de rol van de burger en die van de professional? Zijn die gebaseerd op gelijkwaardigheid? Wat gebeurt er als samenwerkingsverbanden volwassen worden? Met welke 'groeipijnen' hebben zij dan te maken? In dit boek gaan we aan de hand van tien casussen op zoek naar de antwoorden op deze vragen.

We onderzoeken met andere woorden de sterke en zwakke kanten van algemeen gehanteerde begrippen als burgerkracht, co-creatie, doe-democratie, maatschappelijke veerkracht, participatiesamenleving en vitale coalities. Of voor wie liever Engelse termen hanteert: *civil society*, *collaborative governance*, *crafting communities*, *do-it-yourself urbanism*, *grassroots initiatives*, *new localism* en *urban commoning*. Allemaal begrippen die uitgaan van de kracht en inzet

van personen die binnen hun eigen lokale context aan de slag gaan met kansen en maatschappelijke vraagstukken. Aansluitend op de gedachte dat een wijk of buurt de ideale plek is voor innovatie en voor integraal werken. Een plek waar de systeem- en leefwereld kunnen samenwerken (en samensmelten) en een plek waar gewerkt kan worden aan complexe en taaiere problemen (*wicked problems*). Het gaat over de (veer)kracht van lokale stadsmakers, maar ook over hun grenzen. We willen waken voor het onderschatten van het belang van professionele organisaties (zie hoofdstuk 2) en willen tegelijkertijd de vraagstukken en oplossingsrichtingen op stedelijk niveau niet uit het oog verliezen (zie hoofdstuk 3).

Veranderende wereld

Deze (vaak nieuwe) plekken en praktijken van hoop zijn onder andere een uitvloeisel van diverse ontwikkelingen in de maatschappij, economie en politiek. Samenwerkingsverbanden die voortkomen uit een bepaalde onvrede over de manier waarop de stad nu wordt vormgegeven en georganiseerd. In een notendop: publieke middelen in de stad zijn schaars en dus concurreren partijen met verschillende belangen om een stukje van dezelfde taart. Deze rivaliteit en de

politieke context zorgen er voor dat de schaarse middelen veelal aan de hoogste bidder worden gegeven. Bijvoorbeeld bij het verkopen van grond aan projectontwikkelaars, maar ook bij het aanbesteden van diensten op het gebied van welzijn en zorg. Het financiële rendement (winstmaximalisatie) wint het hierbij vaak van de maatschappelijke meerwaarde (verhogen maatschappelijke impact). Door de macht van het grote geld worden binnenstedelijke locaties steeds meer een plek voor partijen en bewoners die vermogend zijn. Met onteigening en verplaatsing van anderen als gevolg. Een ontwikkeling die we ook zagen in het Londense voorbeeld. De nieuwe samenwerkingsverbanden zijn veelal een kritische tegenbeweging op deze traditionele economische denkwijze. Daardoor staan steeds meer personen op – zowel professionals als burgers – die voor een herverdeling van de macht pleiten en voor een eerlijkere verdeling van de bestaande middelen over een grotere variëteit aan bestemmingen, gebruikers en toepassingen.

Naast het 'marktfalen' zijn deze nieuwe samenwerkingsverbanden ook een reactie op de onvrede over de manier waarop lokale overheden en maatschappelijke organisaties bepaalde problemen zelfstandig aanpakken. Binnen deze organisaties domineert al jaren een managementfilosofie (*New Public Management*) die vooral de nadruk legt op efficiency en effectiviteit, met diverse beleidskaders, protocollen en prestatie-indicatoren als gevolg. Begrip tonen, tijd nemen en aandacht hebben voor klant of bewoner is daardoor schaarser geworden. In veel van de recente samenwerkingsverbanden zie je dat deze aspecten weer nieuw leven worden ingeblazen.

Dit zijn grofweg de belangrijkste redenen waarom personen, groepen en organisaties steeds meer op zoek zijn naar nieuwe manieren om de stad vorm te geven. Zij willen dat beslissingen en maatregelen niet alleen bepaald worden door hiërarchisch georganiseerde instellingen, maar plaatsvinden in samenwerkingsverbanden waarin iedereen een gelijkwaardige positie heeft. Een beweging van onderop die wil meedenken, zelf maatschappelijke vraagstukken wil oppakken en wil samenwerken met tal van andere partijen en bewoners. Samenwerkingsverbanden die voorbij schotten en kokers denken en werken aan de hand van een vraag- en oplossingsgerichte aanpak (maatwerk). Een beweging die zich wil inzetten voor tal van hedendaagse vraagstukken zoals armoede, integratie, sociale tweedeling, veiligheid, verdringing en verduurzaming. Met als gevolg dat er hoopvolle plekken en netwerken ontstaan waar(door) mensen elkaar kunnen ontmoeten, zich ontwikkelen en/of hulp kunnen vinden.

Praktijkgericht onderzoek

Er is een toenemende hoeveelheid aan (wetenschappelijke) literatuur over deze samenwerkingsverbanden. Deze sluit echter lang niet altijd aan op de dagelijkse werkelijkheid en de zoektocht naar hoe je als partij concreet moet handelen. Daarnaast vindt er op dit thema nog weinig vergelijking plaats tussen steden. In dit boek besteden we aandacht aan deze kennislacunes en vragen we ook aandacht voor het vele werk dat lokaal wordt verricht om steden en wijken beter, leuker en mooier te maken. Dat doen we onder andere door diverse onderzoekers van hogescholen aan het woord te laten. Zij hebben door middel van praktijkgericht onderzoek nauw contact met deze nieuwe samenwerkingsverbanden en kunnen zowel van binnenuit als van een gepaste afstand die lokale praktijken intensief observeren en analyseren. Dit heeft tot diverse casestudies geleid als je kijkt naar de thematiek en de context, maar tegelijkertijd zijn ze ook vergelijkbaar in hun procesmatige zoektocht. Daarbij besteden we – ten opzichte van andere publicaties – niet alleen aandacht aan de hosanna-verhalen, maar bespreken we ook de knelpunten en dilemma's van deze initiatieven. Zodat andere professionals en bewoners hier van kunnen leren en binnen hun eigen context geen valse start hoeven te maken. We hopen dat dit boek – door het slim en handzaam bundelen van opgedane kennis – hier een belangrijke bijdrage aan kan leveren.

Leeswijzer

In dit boek staat de vraag centraal hoe via betekenisvolle samenwerkingsverbanden maatschappelijke vraagstukken in steden en wijken worden opgepakt. Het gaat ons om bevlogen en grensoverschrijdende plekken, projecten, initiatieven en maatregelen die ontstaan vanuit de samenwerking tussen partijen met verschillende posities en belangen.

In deel II van dit boek ('De praktijk') laten we de diversiteit van deze samenwerkingsvormen zien aan de hand van tien voorbeelden. We zoeken bij deze casestudies antwoord op vragen als: Wat zijn de drijfveren van de verschillende partijen om te participeren? Wat is er van het initiatief terecht gekomen? Welke valkuilen is men daarbij tegengekomen? En welke lessen zijn hieruit te trekken voor andere plekken?

In deel III van dit boek ('Reflectie') geven we inzicht in de zaken die we van deze en andere plekken kunnen leren. Een beschouwing van de successen, kanttekeningen en de diversiteit binnen het nieuwe stad-maken. Daarbij kijken we in eerste instantie naar de verschuivende rollen van burgers en hoe zij voor nieuwe spelregels zorgen (hoofdstuk 14). Vervolgens kijken we naar de rollen en competenties van de professionals binnen deze nieuwe samenwerkingsverbanden (hoofdstuk 15). Is hij/zij initiatiefnemer, faciliterend, stimulerend, regisserend of regulerend? En wat betekenen deze nieuwe verhoudingen voor de organisatie en de beleidswereld? In hoofdstuk 16 analyseren we de rol van kennisinstellingen en laten we zien hoe zij in stadslabachtige omgevingen samen met gemeenten, maatschappelijke organisaties, ondernemers én burgers aan maatschappelijke vraagstukken werken. In het laatste hoofdstuk werpen we een blik op de toekomst. Aan de hand van vier onderdelen zoeken we naar alternatieven voor het dominante marktdenken (*next economie*), naar nieuwe gemeenschappen (*next community*), naar andere vormen van sturing (*next governance*) en naar een toekomstvisie voor de stad (*next city*).

Maar eerst sluiten we dit inleidende deel van het boek af met twee meer algemene hoofdstukken. In hoofdstuk 2 geven we een overzicht van de bestaande kennis rondom deze nieuwe manieren van organiseren. Wat is de achtergrond van de opkomst van deze plekken en praktijken van hoop? Waarin verschillen ze van elkaar en waar liggen de overeenkomsten? En welke modellen en theorieën worden op dit moment gebruikt om deze nieuwe samenwerkingen te verklaren?

In hoofdstuk 3 kijken we naar de relatie tussen de verschillende schaalniveaus (regio-stad-wijk-buurt-individu), omdat wie zich met de lokale praktijk wilt bezighouden continu zal moeten schakelen tussen deze schaalniveaus. Bewoners ervaren immers geen administratieve grenzen in hun dagelijkse werkelijkheid. Hetzelfde geldt voor problemen, kansen, oplossingen en hoop.